

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST

Ivana Lučića 3

DIPLOMSKI RAD

*Formiranje nacionalnog identiteta u spjevu
Luzitanci Luísa Vaza de Camõesa*

Mentor:

dr. sc. Cvijeta Pavlović

Student:

Kristina Habek

ZAGREB, 2016.

SADRŽAJ:

1. Život Luísa Vaza de Camõesa i kulturno-povijesni kontekst <i>Luzitanaca</i>	
1. 1. Humanizam i želja za nacionalnom epopejom	2
1. 2. Život Luísa Vaza de Camõesa.....	3
1. 3. Spjev <i>Luzitanci</i>	5
2. Portugalska povijest kao dio nacionalne svijesti i identiteta u epu <i>Luzitanci</i>	
2. 1. Podrijetlo i značenje imena <i>Luzitanci</i>	10
2. 2. Prikaz osnivanja portugalskoga kraljevstva u spjevu i njegova mitološka podloga.....	11
2. 3. Prikaz bitke kod Aljubarrote i njezino značenje za portugalski narod.....	14
2. 4. Velika otkrića kao dio portugalske povijesti i identiteta.....	16
2. 5. Legenda o Inês de Castro.....	19
3. Nasljeđe Camõesa i njegova epa	
3. 1. Romantičarski mit i uloga <i>Luzitanaca</i> u povijesnim zbivanjima 1640. godine.....	23
3. 2. Tristota obljetnica Camõesove smrti (1880.) i republikanski pokret.....	24
3. 3. Kasnija čitanja i nasljeđe Camõesa.....	26
4. Bibliografija	

1. Život Luísa Vaza de Camõesa i kulturno- povijesni kontekst *Luzitanaca*

Vrijeme renesanse i humanizma, koje se još naziva zlatnim stoljećem portugalske kulture (*século de ouro*), obilježeno je velikim gospodarskim, društvenim, političkim i kulturalnim promjenama, a ponajviše preookeanskim otkrićima koji su pretvorili Portugal u imperijalnu silu. Ekonomski procvat doprinio je općekulturalnom razvoju zemlje. Za vrijeme kralja Manuela, koji je prvi imao titulu *Viteza od trgovine, osvajanja i plovidbe po Arabiji, Perziji i Indiji*, dolazi do najvećih pomorskih ekspedicija: Vasco de Gama pronalazi pomorski put do Indije, Pedro Álvares Cabral otkriva Brazil, a organizirale su se i ekspedicije na zapad u Grenlandiju te u kanadsku pokrajinu Newfoundland i Labrador.¹ Bogatstvo koje je dolazilo iz novootkrivenih područja i procvat trgovine koja se preselila s Mediterana na Atlantski ocean utjecali su na sveopći razvoj zemlje. Kralj Manuel stipendirao je studije portugalskih mladića u prestižnom pariškom zavodu sv. Barbare, kao što je i uveo obavezan tečaj gramatike za svu dvorsku mladež. Najreprezentativniji spomenci toga razdoblja su samostan sv. Jeronima (*Monastério dos Jeronimos*) i Belemska kula (*Torre de Belem*) sagrađeni u stilu kasne gotike, odnosno manuelinskim stilom koji u sebi sažimlje motive povezane s plovidbom i otkrićima kao što su: motivi školjki i bisera; brodski elementi: sidra, sfera, konopca; i kršćanskog simbola križa Kristova reda (*Ordem do Cristo*). Za vrijeme njegova nasljednika Ivana III. (1521.-1557.) Portugal proživljava najsajnije razdoblje u svojoj povijesti. Ivan III. vraća humanističke nauke u Coimbru, gdje dovodi glasovite profesore iz inozemstva.² Dopisuje se s Erazmom Rotardamskim kojemu nudi katedru na Sveučilištu. Glavni donosioci novih tendencija, poput petrarkizma, bili su putujući pjesnici i studenti- povratnici koji su sa sobom donijeli utjecaje iz Europe, osobito Italije. Početkom 16. stoljeća u Portugalu dolazi do stvaranja značajnoga humanističko- renesansnog odjeka.

¹ Tanja Tarbuk: „Camões, pjesnik ljubavi i bitaka“, u *Hrvatska revija* br. 3, 2005., str. 75

² António José Saraiva i Oscar Lopes: *História da literatura portuguesa*, Porto: Porto Editora, 1979., str. 184

1. 1. HUMANIZAM I ŽELJA ZA NACIONALNIM EPOM U PORTUGALU

Humanizam doprinosi ponovnom otkrivanju antike, osobito Homera, kao i svojevrsnu revalorizaciju latinske književnosti. Obnavljanjem antike, renesansa na svojevrsan način obnavlja i ep koji dobiva drukčije značajke od srednjoeuropskih epova.³ Prema Pavlu Pavličiću epsko pjesništvo javlja se u određenim povijesnim okolnostima i u određenim tipovima društvenih situacija, odnosno ono je povezano sa sviješću zajednice o sebi i smislu svog postojanja.⁴ Tendencije i želja za nacionalnom epopejom povezana je s ekonomskim i kulturnim razvojem Portugala. Stvara se svijest kako su Portugalci nasljednici Rimskog Carstva s božanskom misijom širenja kršćanstva. Ep je refleksija svog doba, a epski pjesnik glasnogovornik je tog vremena, odnosno ep će se pojaviti onda kada zajednica svoju sudbinu vidi kao nešto u čemu se odražava smisao svijeta.⁵ U Portugalu se javlja ideja o nacionalnom spjevu koji bi opisao osvajanja prekooceanskih teritorija i stvaranje nove europske sile. Tako među prvima talijanski humanist Angelo Poliziano iznosi kralju Ivanu III. ideju o spjevu koji bi opisao veličinu i slavu imperija, pomorsku ekspanziju i nove teritorije koristeći latinske stihove.⁶ Luís Vives napisao je posvetu Otkrićima i kralju Ivanu III., dok je Garcia de Resende u prologu *Općeg kancionera (O Cancioneiro Geral)* izrazio žaljenje što velika otkrića portugalskoga naroda nisu na dostojanstven način ispjevana. Kritičar António Ferreira upućuje molbe pjesnicima da se late pisanja nacionalne epopeje, te čak ohrabruje Peroa de Andrade de Caminha da napiše stihove o veličanstvenim portugalskim pothvatima⁷. Historiografi Diogo de Teiva i João de Barros vidjeli su to kao dio ovjekovječivanja otkrića i portugalske uloge u njoj. Humanisti uspoređuju portugalska putovanja i veličaju kapetane poput Vasca da Game, Magellana, Cabrala i uspoređuju ih s Enejom ili Odisejem. Vojne uspjehe, osvajanje teritorija uspoređuju s Trojom, dok vlastito viđenje sebe kao širitelja kršćanstva i modernih križara uspoređuju s Rolandom ili Cidom. Portugal će čekati do pojave svoga prvog nacionalnog epa, koji je prema C. M. Bowri ujedno i prvi moderan epa, sve do 1578. godine kada će Luis Vaz de Camoes objaviti epopeju o portugalskom narodu u kojoj će

³ Milivoj Solar: *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Golden marketing, 2011., str. 122

⁴ Pavao Pavličić: „Epsko pjesništvo“ u *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, uredili Ante Stamać i Željko Škreb, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983., str. 413

⁵ Idem.

⁶ Saraiva, Lopes: navedeno djelo (1979.), str. 340

⁷ [http://www.infopedia.pt/\\$os-lusiadas](http://www.infopedia.pt/$os-lusiadas) (2016-01-12, u 11:35)

spojiti antičke uzore i državnu ideologiju. Kako ističe, C. M. Bowra⁸, *Luzitanci* su u mnogo čemu odraz humanizma u Portugalu. Camões je humanist u vlastitoj kontradikciji, u kombinaciji poganske mitologije s kršćanstvom, u kontradiktornom osjećaju o ratu i carstvu, u ljubavi prema domovini, a istovremenoj želji za avanturom, viđenju užitka i osjećaja herojske dužnosti.

1. 2. ŽIVOT LUÍSA VAZA DE CAMÕESA

Luís Vaz de Camões, danas, jedan je od simbola portugalske književnosti, kulture i nacionalne svijesti. Najznačajniji pjesnik portugalskoga šesnaestog stoljeća rodio se 1524. ili 1525. godine u Lisabonu, kako tvrdi većina njegovih biografa. Manjak povijesnih izvora i pisanih podataka o njegovom životu, kao i mitovi stvoreni o nacionalnom idolu za vrijeme romantizma, otežavaju njegovu rekonstrukciju i pitanje autentičnosti. Nekolicina sačuvanih dokumenata najčešće opisuju njegovu nesretnu sudbinu i naglu narav. Prema navodima Antónia Josea Saraiva prvi sačuvani dokument je pomilovanje D. Ivana III. iz 1552. godine zbog ranjavanja Gonçala Borgesa. Iz njega Saraiva iščitava skromno Camõesevo podrijetlo, jer je zatvor *Cadeira do Tronco* bio namijenjen pučanima.⁹

Ostali sačuvani dokumenti govore nam o zadnjim godinama pjesnikova života, a to su dopusnica za tiskanje *Luzitanaca* i kraljeva novčana potpora pjesniku. Za ostale pretpostavke nema pisanih dokumenata i sve ostalo spada u područje nagađanja, usmenih predaja i legendi zasnovanih na bibliografskim pretpostavkama ili aluzija iščitanih iz njegovih djela.¹⁰ Manuel Severim de Faria, kao i brojni drugi biografi, ističu kako je Camões studirao na prestižnom Sveučilištu u Coimbri uz novčanu potporu kralja Ivana III.¹¹, iako kako naglašava Saraiva, za to nema nikakvih pisanih dokumenata.¹²

Iz njegova opusa je vidljivo da je bio upoznat s klasičnom književnošću, kao i suvremenim strujanjima poput petrarkizma i neoplatonizma na ondašnjoj portugalskoj sceni. Pretpostavlja se da je služio na kraljevskom dvoru, gdje je ostao zamijećen svojim stihovima i

⁸ C. M. Bowra: *From Virgil to Milton*, London: New York: Macmillan; St Martin's Press, 1967., str. 138

⁹ António José Saraiva: *Luís de Camões-estudo e antologia*, Lisboa: Livraria Bertrand, 1980., str. 11

¹⁰ Nikica Talan: „Život i djelo Luís Vaz de Camõesa” u *Kad ljubav razumom vođena bude*, Zagreb: Ceres, 2002., str. 9

¹¹ Manuel Severim de Faria: *Vida de Camões: estudo introdutório e notas de Reis Brasil*, Mem Martins: Publicações Europa-America, 1987., str. 27

¹² Saraiva: navedeno djelo (1980.), str. 12

dramama u stilu Gila Vicentea. Iznenadno biva protjeran s dvora, gdje je, prema pretpostavkama, ljubovao s jednom od dama pratilja ili čak sa samom kraljevnom Marijom. Pjesnikovi ljubavni stihovi često su poistovjećivani s njegovim ljubavnim životom oko kojega su se razvile razne teorije. Jedna od najzanimljivih je ona koja opisuje odnos između pjesnika i grofice Violante de Andrade. Prema Joséu Hermanu Saraivi, temperamentnost i hirovitost grofice obilježila je njihov buran odnos: grofica je često odbacivala pjesnika, potom opet ljubovala s njime, a jedno vrijeme planirala ga je oženiti sa svojom kćeri Joanom. Sve to, kako tvrdi Tomasović, vidljivo je u njegovom kanconijeru, gdje on aludira na prokletstvo ljubavi i na postupke zle žene, kao i u *Luzitancima* u opisima putenosti i manipulativne erotičnosti Venere.¹³

Nakon grofičine službe, pjesnik skromna podrijetla, umjesto pjesničke bira vojničku karijeru, gdje odlazi u vojnu službu u Ceutu, 1550. godine. Tamo u okršaju s Maurima gubi desno oko i najboljeg prijatelja Antonia de Noronhu.¹⁴ Povratkom u metropolu, Camões nastavlja s boemskim opasnim životom. U okršaju ranjava kraljevog službenika i ponovo odlazi u zatvor, iz kojega je oslobođen pod uvjetom da odradi vojnu službu u Indiji, gdje odlazi iste godine. Vlastito iskustvo plovidbe i uspješno oplovljivanje Rta dobre nade Camões je opisao u *Luzitancima* metarmorfizirajući Rt dobre nade u diva Adamastora, kao i u vjernim opisima teškog života mornara na brodu.

*„Crpkama žure hrabreni vojaci,
tek primili ih, kadno zamah vala,
na jednu stranu drijevo naglo baci,
posada òd čega nauzak je pala.“*

6. pjevanje, 73. strofa

Na istoku ostaje punih četrnaest godina, što kao vojnik, što kao državni službenik i blagajnik. Boravak na istoku nije umirio Camõesovu temperamentnu narav, te se pretpostavlja da je i tamo boravio u zatvoru, ljubovao s mulatkinjom te je bio optužen i za pronevjeru. Kako bi pomogao Camõesu, potkralj Indije imenovao ga je *upraviteljem dobara pokojnih i nestalih Portugalaca* na području Kine. Jedna od najpoznatijih epizoda njegova života je iz razdoblja koje je proveo u Kini i Macau. Obavljajući poslove doživio je brodolom

¹³ Mirko Tomasović: „Život i djelo Luís Vaz de Camõesa“ u *Luzitanci*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013., str. 10

¹⁴ Saraiva: navedeno djelo (1980.), str. 18

na ušću rijeke Mekong u kojemu je izgubio imetak jedne kineske kompanije, a jedino što je uspio spasiti bio je rukopis *Luzitanaca*.¹⁵ Tom događaju posvetio je nekoliko stihova u epu.

„*Da dugo, znajte, opjevajuć' tako
vaš Tejo, vaše mile Luzitance,
sudbina mene ganjalo je jako,
šaljuć' mi muke, jade neprestanice.
Iskusih more i zlo svakojako
od Marsa, kročeć' kroz jâze i klance,
kô Kanake kû nã smrt osudiše
u ruci jednoj mač joj, drugom piše.*“

7. pjevanje, 79. stofa

Nakon dugog niza godina 1567. godine odlučuje se za povratak u domovinu. Nakon dvije godine prijatelj Diogo de Costa pronalazi ga u Mozambiku, gdje pod nesretnim okolnosti biva iskrčan.¹⁶ Uz novčanu pomoć prijatelja vraća se u Lisabon gdje stiže 1569. godine. Jedino bogatstvo koje je donio s Istoka je ep *Luzitanci*, a pretpostavlja se da mu je zbirka pjesama *Parnaso Luso* ukradena za vrijeme putovanja. Bezuspješno pokušava potaknuti Gammine potomke da mu pomognu tiskati *Luzitance*. Nakon odobrenja jezuitske inkvizicije 1572. godine tiska prva izdanje *Luzitanaca*. Za svoje zasluge dobiva malu novčanu pomoć kralja Sebastijana, što je ujedno i zadnji sačuvani dokument o životu Luísa Vaza de Camõesa. Pretpostavlja se da je umro u Lisabonu 10. lipnja 1579./1580. godine. Dan smrti velikoga portugalskog pjesnika proglašen je *Danom domovine*.

1. 3. SPJEV LUZITANCI

Luís Vaz de Camões, nesretni pjesnik, nacionalnu slavu stekao je nedugo nakon svoje smrti. Spjev *Luzitanci*, za koji je jedva izmolio sredstva za tiskanje, ubrzo je doživio nova izdanja, njih čak 28. u periodu od osamdeset godina.¹⁷ Mnogi teoretičari poput Ericha Auerbacha ili pjesnici poput Góngore, Voltaira ili Goethea isticali su da su *Luzitanci* prvi

¹⁵ Saraiva, Lopes: navedeno djelo, (1982.), str. 324

¹⁶ Ibid., str. 324

¹⁷ Nikica Talan: *Povijest portugalske književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2004., str. 67

moderan ep u europskoj književnosti i jedno od najznačajnijih djela Iberskog poluotoka.¹⁸ *Luzitanci* su spjev koji je obilježio portugalsku književnosti, njihova nacionalna Biblija ili kako ističe Mirko Tomasović, njihova *Božanstvena komedija*.¹⁹ Prema romantičarskom viđenju, *Luzitanci* su zaslužni za očuvanje nacionalne svijesti za vrijeme vladavine filipovske dinastije (1580.- 1640.) u Portugalu. Camõesovo životno djelo na stanovit je način sinonim portugalske poezije i spoj tendencija u ondašnjoj portugalskoj književnosti. U spjevu jasno se ocrtavaju antički uzori kao i utjecaji petrarkizma i promjena u viđenju svijeta inspiriranih humanizmom.

Spjev je podijeljen u deset pjevanja i sastoji se od 8816. stihova i 1102 oktave. Camões koristi talijanski stih *ottava rima* (osam jampskih petnametara s rimom *abababcc*) koji je u portugalsku književnosti stigao putem putujućih pjesnika i studenata. Osim stiha, utjecaj Petrarke vidljiv je i u opisu Venere koji je protkan petrarkističkim motivima i neoplatonističkim poimanjem ženske ljepote. Kako ističe Mirko Tomasović, ep je spoj autorove humanističke kulture, izdanak vergilijansko-kršćanske epike, životnih iskustava i povijesne faktografije João de Barrosa i Fernão Lopesa. U spjevu jasno možemo iščitati antičke uzore koji su inspirirali Camõesa; Homera, Vergilija i Ovidija. Okosnica epa je prvo putovanje Vasca da Game od 1497.- 1498. godine i pronalazak pomorskog puta za Indiju.

Pripovijedanje započinje *in media res* u trenutku kada se Vasco da Gama sa svojim brodovljem nalazi u Mozambičkom kanalu. Sljedeći antičke uzore u „izlaganju predmeta“ (*preposição*) ističe tendenciju epa: slavljenje prelaska rta Dobre nade i pronalaska pomorskog puta u Indiju, presjek stvaranja portugalskog carstva i preoceanske ekspanzije kao i širenje kršćanske vjere i kronologiju portugalskih ratnih uspjeha osobito za vrijeme Rekonkviste.

„ Orùžja bojna i junake znane,
što luzitanskih zapadnih sa žala
kroz dotad nigda more, oceane
povljene, kroza sve pogibli valâ“

1. pjevanje, 1. strofa

¹⁸ George Monteiro: „Camões's *Os Lusíadas*: the first modern epic“ u *The Epic* uredila Catharine Bates, Cambridge: Cambridge University Press, 2010., str. 117

¹⁹ Tomasović: navedeno djelo (2013.), str. 13

Nadalje, zaziva muze, odnosno nimfe rijeke Tejo (Tagides) i posvećuje ep aktualnom kralju Sebastijanu.

“O nimfe Taga, koje ste mi vrijedan
potakle naum, plamen sasma novi,
rijeku vam ako diči vers mi čedan,
i ako njeno žuborenje slovi,
dajte zvuk mi što ušutkat' se ne dâ,”

1. pjevanje, 4. strofa

Naratološki kompleksnu radnju Jorge de Sena grupirao je u dva epska ciklusa: od prvog pjevanja do petog i od šestog do desetog pjevanja. Prvi ciklus koji je obilježen retrospektivnim pripovijedanjem obuhvaća radnju koja započinje u Mozambičkom kanalu sve do odlaska od kralja Melinde, dok drugi ciklus govori o dolasku i događajima koji su se odvili u Indiji. Osim putovanja da Game, ep dijelimo na još tri naratološke razine: na mitološku razinu u kojoj Camões uvodi rimske bogove u čije ruke prepušta sudbinu Vasca da Game, na razinu u kojoj da Gama pripovijeda najznačajnije dijelove portugalske povijesti i na razinu u kojoj se javlja glas pjesnika s komentarima i žalopojkama.²⁰ Dinamika putovanja obilježena je sukobom između Baka, boga vina i protivnika Portugalaca, koji će svim silama nastojati sabotirati Da Gamine lađe i Venere, božice ljubavi i ljepote, koja je zaštitnica Portugalaca i koja će ih spašavati od Bakinih zamki. Kada Vasco da Gama stigne kod kralja Melinde, pripovijeda mu dosadašnji tijek plovidbe, iznosi mu katalog portugalski vladara i ističe najvažnije vojne sukobe. Sljedeća pjevanja posvećena su dolasku u Kalkutu, boravku i opisu Indije, te njihovom odlasku. Venera, čiji štićenici odlaze iz Kalkute kao pobjednici, za nagradu, skupa sa sinom Kupidom stvara Otok ljubavi u kojem se mornari prepuštaju ljubavnim užitecima s nimfama. Nimfa Tetida, Vascu da Gami pripovijeda nadolazeća otkrića i pokazuje mu *machina mundi*.

Pjesnik upleće nekoliko epizoda koje odskaču: pripovijest o nesretnoj sudbini Inês de Castro i nesretnu ljubavnu priču diva Adamastora, koji je personifikacija Rta dobre nade. U opisima događaja Camõesove usporedbe obilježene su antičkim uzorima kao i Biblijom. Majku prvoga kralja Afonsa Henriqueza uspoređuje s Medejom, motiv nesretne ljubavi

²⁰ Jorge de Sena: *A estrutura de Os Lusíadas e outros estudos camonianos e de poesia peninsular do século XVI*, Lisboa: Edições 70, 1980.

povezuje s Danteovim stihovima o Francesci da Rimini,²¹ Inês de Castro uspoređuje s Vergilijevom Kasandrom, pobjedu nad Maurima uspoređuje s biblijskom pričom o Davidu i Golijatu. Camões je spojio antičke bogove i mitologiju skupa s biblijskim likovima i kršćanskom teologijom.

Luzitanci i danas imaju poseban status i značenje za Portugalce. Camões je uspio napisati nacionalni ep u kojemu je proslavio velika otkrića (*Os Descobrimentos*) i aktualnu državnu ideologiju ekspanzije. *Luzitanci* su sinteza povijesnih zbivanja u Europi, straha od muslimanskog prodiranja i viđenja europskih kraljeva kao spasitelja i širitelja kršćanstva. Glavni junak spjeva portugalski je narod, a glavna nit vodilja kroz ep upravo je želja za slavljenjem i veličanjem nacionalnih heroja i isticanjem posebnosti portugalske nacije kao zasebnoga entiteta na Iberskom poluotoku.

²¹ Tomasović: navedeno djelo (2013.), str. 14

2. Portugalska povijest kao dio nacionalne svijesti i identiteta u epu *Luzitanci*

U *Luzitancima* Luís Vaz de Camões opjevao je portugalsku povijest, istaknuvši junaštvo kraljeva, vojskovođa i pomoraca u stvaranju portugalske države i prekoceanskoga imperija. Isticanjem nacionalne povijesti i događaja koji su obilježili nastanak i borbu za neovisnost Portugala, Camões je naglasio elemente koji su i danas sastavni dio portugalskoga nacionalnog identiteta. Ep nastaje u razdoblju laganoga opadanja portugalske moći i krize identiteta. Nacionalno buđenje svijesti se u Portugalu razvija ranije nego u drugim europskim zemljama, čemu je pridonijelo susjedsko kastiljsko prisezanje. Prema španjolskom diplomatu Valereu, *Luzitanci* su bili najveća prepreka u nastanku Iberske unije.²²

Pavao Pavličić ističe kako je predmet zanimanja epskog pjesništva nacija ili pleme i ono se obraća plemenu u cjelini. Kada epsko pjesništvo prikazuje vođe ili vladare, ono je u svrši govora u ime svih pripadnika zajednice, osobito u trenutcima kada je zajednica ugrožena.²³ Camões je u *Luzitancima* prikazao kraljeve i hrabre vojskovođe koji su svojim junaštvom sačuvali neovisnost Portugala i pomogli u širenju kršćanstva. Epska radnja najčešće se pripovijeda retrospektivno, odnosno pripovijeda se iz perspektive vremena koje više ne postoji, ali pomoću pjesništva ulijeva se nada da bi se to idealno stanje moglo nanovo uspostaviti.²⁴ Camões je u spjevu opjevavši junačka djela kraljeva naglasio i božansku providnost koja je potakla i pomogla u odlučujućim trenutcima junacima poput kralja Afonsa Henriqueza ili kralja Ivanu I.

Anthony D. Smith ističe kako mitovi o herojskom dobu imaju funkciju u očuvanju etniteta zajednice. Nacija je populacija određenoga broja ljudi koji dijele zajednički životni prostor, a povezani su kolektivnim sjećanjem i utjelovljuju zajedničke mitove i tradiciju.²⁵ Camões je u *Luzitancima*, istaknuo mitove i legende koji su povezani s nastankom i

²² Tomašević: navedeno djelo (2013.), str. 17

²³ Pavličić: navedeno djelo (1983.), str. 413

²⁴ *ibid.*, str. 414

²⁵ Anthony D. Smith: *Myths and Memories of the Nation*, Oxford; Oxford University Press, 1999., str.

očuvanjem zajednice. Pomoću opisa bitka kod Ouriquea i Aljubarrote, čiji ishodi su odredili sudbinu portugalskoga naroda, Camões je isprepleo s legendama koje su se kasnije stvorile i očuvale u zajednici.

2. 1. PODRIJETLO I ZNAČENJE IMENA LUZITANCI

Camõesev ep oslanja se na vergilijansku tradiciju prema kojoj je ep u službi imperijalističkih težnji novoga Carstva i kojemu je figura junaka podređena potrebama države. Spjev je u funkciji veličanja portugalskoga naroda, njegove junačke prošlosti i prekomorskih otkrića čijom zaslugom je stvoren prekomorski imperij. Ime *Luzitanci*, Camões je odabrao upravo kako bi naglasio upućenost spjeva cijeloj zajednici i kako će glavna tema spjeva biti veličanje događaja koji su važni za portugalski narod. Riječ *Luzitanci* u portugalski jezik uveli su humanisti i ona je ubrzo postala sinonim za Portugalce. Nagađa se da je Camõeseov prijatelj, humanist Andre de Resende predložio neologizam *Luzitanci*, derivirajući riječ iz pojma Luzitanija (*Lusitânia*), Luzitanac (*Lusitano*), Luzo (*Luso*), vodeći se primjerom Eneja, Eneida. Vjeruje se da je Resende prvi puta upotrijebio riječ *Luzitanci* u naslovu svoje pjesme danas poznate kao *Lucije (Lucius)*. „*Carmen eruditum et elegans Angli Andreae Resendii Lusitani, adversus stolidos politioris litteraturae oblatratores.*“²⁶ Resende je upotrebu riječi *Luzitanci* objasnio: „*Quorum verborum hic est sensus. Lusum Liberi patris filium non autem socium ut quidam contra loquendi usum interpretantur, una cum Lysa, nimirum Liberi socio, nomen Lusitaniae nostrae dedisse.*“²⁷ U duhu humanizma i latinizma, osobito u razdoblju između 1531.-1572. godine, riječ *Luzitanci* prelazi u redovitu upotrebu. Sama riječ postojala je mnogo ranije. Pretpostavlja se da je Resende bio upoznat s djelom rimskoga zemljopisca i znanstvenika Plinija Starijeg (23.-79.) koji je u svojoj enciklopediji *Naturalis Historia* zapisao: „*Lusum enim Liberi patris ac Lysam cum eo bacchantem nomen dedisse Lusitaniae.*“²⁸ Prema rimskoj mitologiji Lizo (*Luso*) je sin boga Baka, rođen na zapadnoj obali Iberskog poluotoka, gdje je osnovao kraljevstvo Luzitaniju. Povijesno gledajući, Rimljani su Iberski poluotok

²⁶ Américo da Costa Ramalho: *Estudos sobre o século XVI*, Imprensa nacional - Casa de Moeda, 1982., str. 222

²⁷ „Značenje ovih riječi je sljedeće: *Luso*, sin *Liber Pater*, a ne pratitelj kako neki pogrešno tumače, zajedno sa *Lisom*, pravim pratiocem *Libera (Baka)*, dali su ime našoj *Luzitaniji*.“ prev. K. H. (ibid., str. 223)

²⁸ „Rekao nam je *Luso*, sin *Baka* i *Lize*, svećenice, koji su zajedno dali ime *Luzitaniji*“ prev. K. H.

podijelili na tri administrativne provincije, od kojih je teritorij oko rijeke Douro bio sastavni dio provincije Luzitanije.

*“Evo mog milog, sretnog zavičaja!
Po Božjoj volji, ako u nj se vratim
poslanje ovo jer dođe do kraja,
svjetlost mi žiće prestane nek’ sjati,
Luzitanija to mi je domaja,
po Luzu, Lizu počeli ju zvati,
kî sinci Baka bjehu il’ drugari
i zemlje naše prvotni stanari.”*

3. pjevanje, 21. strofa

Humanistički orijentiran Camões za ime spjeva bira staro rimsko ime domovine, da bi istaknuo namjenu epa, koje je posvećeno portugalskom narodu. Božica Venera na vijeću bogova naglašava svoju naklonost prema Portugalcima zbog rimskog nasljeđa i sličnosti portugalskog jezika s latinskim. Camões je naglasio povijesnu poveznicu između Rimskog Carstva i Portugala u cilju prikazivanja velikih otkrića i kasniju kolonizaciju kao nastavak širenja ugaslog carstva čiji legitimni baštinici su Portugalci.

2. 2. PRIKAZ OSNIVANJA PORTUGALSKOG KRALJEVSTVA U SPJEVU I NJEGOVA MITOLOŠKA PODLOGA

Epsko pjesništvo najposrednije razrađuje onaj pogled na svijet na kojemu je zajednica kao društveni organizam utemeljena.²⁹ Mitovi i legende o postanku zajednice koriste se kao mehanizmi u isticanju integriteta i prestiža zajednice naspram drugih. Povjesničari, pisci i dvorski kroničari ističu biološku povezanost heroja i njegovu izvanprosječnu snagu ili hrabrost koja je doprinijela nastanku ili očuvanju zajednice. Kako ističe Smith, zajednica je prema takvom modelu mita potomak plemenitih i herojskih predaka i od tuda crpi pravo na određene privilegije.³⁰ Najranija epska ostvarenja kao glavnu tematiku imala su sudbinu zajednice. Camõesev uzor Vergilije u *Eneidi* pripovijeda o početcima Rimskog Carstva i njegovom polubožanskom utemeljitelju Eneji. Slijedeći vergilijanski uzor, Camões u spjevu

²⁹ Pavličić: navedeno djelo (1983.), str. 413

³⁰ Smith: navedeno djelo (1999.), str. 31

opisuje legendu o prvom portugalskom kralju Afonsu Henriquezu i njegove vojne uspjehe. Vasco da Gama kroz povijesni pregled događaja i kataloga kraljeva naglašava ulogu Afonsa Henriqueza i njegova sukoba s majkom u stvaranju kraljevstava. Povijesno, Afonso Henriquez, bio je sin portugalskoga kneza Henrika Burgundskog, koji je oženio kćer kralja Leona, Terezu. Prema povijesnoj predaji, Tereza se nakon Henrikove smrti preudala za galicijskog grofa i namjerava je pripojiti Portugal Galiciji, čime bi Portugal izgubio ionako malenu autonomiju. 1128. godine u bitci kod São Mameda Afons je pobijedio majčinu vojsku i preuzeo vlast. Potaknut Božjom providnošću Afons kreće u oslobođenje teritorija koji su zauzeli Mauri u 8. stoljeću. Camões je u spjevu osnivača portugalskoga kraljevstva opisao kao iznimnoga vojnika i ratnika, koji je za dobrobit zajednice zaratio s vlastitom majkom. Vasco da Gama prepričava bitku kod Ouriquea u kojoj je Afons, uz Božju pomoć, nanio veliki poraz Maurima i na taj način označio prevlast kršćanske vojske u Rekonkvisti. Danas se pobjeda u bitci kod Ouriquea 1139. godine slavi kao važan događaj koji je u kolektivnoj svijesti Portugalaca kao znak Božje zaštite portugalskog naroda. Vasco da Gama, pričajući kralju Melinde povijesne događaje, istaknuo je legendu³¹ prema kojoj se Isus ukazao Afonsu i prorekao mu pobjedu nad nevjernicima. Pjesnik u spjevu posvećenom vlastitom narodu ističe posebnost i odabranost portugalskoga naroda od Boga.

*“Jutarnje zrãke hladne, vedre stižu
i gone zvijezde, jurve zora zòri
sina kad zgleđa Marije na križu
Afonso, gdje ga krijepi da se bori.
U njemu plami vjeri se užiču,
pa Onom, što mu ukaza se, zbori:
'Ne meni ruka, jer znam što ti može,
već nevjerniku ukaži se, Bože.'*

3. pjevanje, 45. strofa

Prema legendi, nakon pobjede kod Ouriquea, Afonso Henriquez okrunjen je za portugalskog kralja. Camões je u spjevu opisao krunidbu Afonsa Henriqueza kao događaj koji je rezultat Božje providnosti. Puk na bojnopolju, prožet Božjim duhom, proklamirao je

³¹ Prema nekim izvorima navodi se da se Afonsu Henriquezu prije bitke ukazao Isus u obliku sv. Jakova (São Santiago), koji je iznimno štovan na Iberskom poluotoku (jedno od najvažnijih mjesta hodočašća upravo je svetište Santiago de Compostela posvećeno sv. Jakovu) i prorekao mu pobjedu nad mnogobrojnom maurskom vojskom.

Afonsa za svog kralja. Legenda o krunidbi prvoga kralja Afonsa Henriqueza, na način na koji je ispriповijedana u *Luzitancima*, ističe dva važna segmenta u stvaranju mita o nastanku Portugalskog kraljevstva. Jedan od njih je to što je puk uz Božju pomoć odabrao Afonsa za kralja, a drugi je pobjeda u bitci nad nevjernicima i oslobađanje teritorija.

*“Puk luzitanski kratko primi jeza,
planu im vjera pred tim čuda znakom,
za kralja vrlog izabiruć’ kneza,
od prije koji drag bijaše svakom,
spram četâ moćnih dušmanskog uljeza
do neba gore odzvanjalo jako:
‘Tron kraljski, kraljski’, vojska vikat’ stala,
Alfonso, vêlom kralju Portugala!”*

3. pjevanje, 46. strofa

Prema Camõesovu viđenju, Portugal je odabrani narod, osnutak i širenje kraljevstva dio su Božje volje i označili su Portugalce kao širitelje i zaštitnike kršćanstva. San Afonsa Henriqueza, u 18. stoljeću viđen je kao mesijsko vjerovanje u Peto Carstvo koje je u Bibliji naviještao prorok Danijel. António Vieira u svojem djelu *Povijest budućnosti (História do Futuro)* ističe kako peto carstvo pripada kršćanstvu i biti će predvođeno portugalskim vladarem.³² Neki pjesnici poput Fernanda Pessoe vjeruju kako će se kralj Sebastijan³³ vratiti jednoga maglovitog jutra i osnovati Peto Carstvo. Camõesov ep poslužio je kao podloga u vjerovanju u Božju providnost i stvaranju mita o odabranosti Portugalskog naroda, dakako ne i o mitu o povratku kralja Sebastijana, s obzirom da je on još uvijek bio živ u vrijeme nastanka epa. U osmom pjevanju, pjesnik zaustavlja pripovijedanje i pomoću analepse iznosi najvažnije crtice iz portugalske povijest, želeći naglasiti važnost povijesnih zbivanja i portugalski narod kao kolektiv. Paulo da Gama, kojemu je dodijelio ulogu pripovjedača u osmom pjevanju, veliča Afonsa Henriqueza, osnivača portugalskog kraljevstva, i njegovu ulogu u Rekonkvisti na Iberskom poluotoku.

»Afons je prvi«, odvrati mu Gama,

³² Tarbuk: navedeno djelo (2015.), str. 76

³³ Kralj Sebastijan tragično je poginuo u bitci kod Alcazar-Kibira 1578. godine, ne ostavivši nasljednika na portugalskom tronu i time je došlo do pripojenja Španjolskoj. Mit o njegovom povratku (*sebastiansimo*) čest je motiv pjesnicima, piscima i slikarima koji su zagovarali povratak moći koju zemlja nakon restauracija 1640. godine nije uspjela postići.

»što Portugal sav Maurima ote,
zbog njeg na Stiksu zaklela se Fama
na mûk o Rimu. Božje pak dobrote
imajuć' pomoć, žar maurski slama,
osvećujuć' im zlosti i strahote,
srušilo njine tvrđe, uporišta,
potomstvo od toga ne ostaviv' ništa.,,

8. pjevanje, 11. strofa

2. 3. PRIKAZ BITKE KOD ALJUBARROTE I NJEZINO ZNAČENJE ZA PORTUGALSKI NAROD

U spjevu *Luzitanci* Luís Vaz de Camões opisao je i bitku kod Aljubarrote ističući njezinu važnost u očuvanju portugalske neovisnosti i ponovno naglasio božju naklonost prema portugalskom narodu. Povijesno, bitka kod Aljubarrote dogodila se 14. kolovoza 1385. godine između vojske novoizabranoga portugalskog kralja Ivana I. od Avisu³⁴ i španjolske vojske predvođenom Ivanom I. od Kastilje. Pobjeda u bitci kod Aljubarrote i danas je dio kolektivne svijesti Portugalaca.³⁵ Prema Anthonyu D. Smithu, mit o herojskom dobu važan je za kolektivnu svijest i opstanak etnita.³⁶ Povijesno gledano, bitka kod Aljubarrote drži se jednom od najznačajnijih bitaka Iberskog poluotoka, čiji ishod je odredio sudbinu portugalskog naroda, koji bi u slučaju poraza izgubio svoju neovisnost i postao dijelom Španjolske. Pobjeda kod Aljubarrote izazvala je konsolidaciju nacionalnog identiteta, koji je tada bio u fragmentima i omogućio je budućim portugalskim generacijama da se afirmiraju kao slobodna i neovisna nacija. Kontinuirani strah od kastiljanizacije potaknuti će ranije osvještavanje nacionalne svijesti Portugalaca. Pjesnik je u spjevu pomno odabrao i epizode iz portugalske povijesti naglašavajući trenutke koji su odredili sudbinu portugalskoga naroda. Opisujući detaljno razvoj bitke, Camões ističe kralja Ivana od Avisu i vojskovođu Nunu

³⁴ Kralj Ferdinand I (1345.-1383.) umro je bez muškog nasljednika, a njegova kći Beatriz bila je udana za kastiljskoga kralja Juana I. Prema portugalskom ustavu nasljednica može obnašati kraljevsku ulogu samo ako je udana za Portugalca. Supruga Ferdinanda I. Leonora Teles, prekršila je ustav i svoju kćer postavila je za vladaricu. Plemstvo je izabralo za novog kralja Ivana I. (1385.-1433.) koji je bio nezakoniti sin kralja Pedra I. To je rezultiralo ratom između Kastilje i Portugala koje je okončano bitkom kod Aljubarrote 1385. godine.

³⁵ Tomasović: navedeno djelo (2013.), str. 208

³⁶ Smith: navedeno djelo (1999.), str. 31

Alvaresa, junake iznimne hrabrosti, koji su se oduprli brojno nadmoćnijoj katiljskoj vojsci. Jedan od najmotivnijih opisa je govor Nuna Alvaresa prije bitke. Vidno razočaran strahom vojske, hrabri vojskovođa ističe nacionalnu pripadnost, aludira na rimsko nasljeđe prizivajući Marsa i prisjeća ih na veličanstvenu pobjedu kod Ouriquea.

*„Zar Portugalca ima štono ne će
zov slijediti Marsa kô u doba davna?
S tla koje diči ratnim se umijećem,
da nigdje nema ikog njemu ravna,
(...)
Potomci onih zar vi niste, velim,
što Afonsova ispod su barjaka“*

4. pjevanje, 15-16. strofa

Camões detaljno opisuje tijek bitke, ističući patnje i strahove portugalskoga naroda, i naglašavajući Kastilju kao neprijatelja. Kao i u bitci kod Ouriquea, ističe kako je pobjeda nad mnogobrojnijom kastiljskom vojskom rezultat božje volje i pomoći. Ističući božju intervenciju u bitci, Camões pridonosi kreiranju svijesti o odabranosti Portugala kao neovisne i samostalne države na Iberskom poluotoku. Istaknuta je i zahvala kralja Bogu, koji je svjestan čuda koje se dogodilo.

*„Pobjednik Ivan (zbog navade stare)
na bojištu se još tri dana bavi,
uz procesije i milodare
zbog pobjede si dragog Boga slavi.“*

4. pjevanje, 45. strofa

Camões je u repetitivnom ponavljanju najvažnijih povijesnih događaja ponovo ukratko opisao razloge i sretan kraj bitke kod Aljubarrote i pritom naglasio iznimnu portugalsku hrabrost koja potiče još od ustanka protiv Rimljana u legendi o Vrijatu. Svoje pripovijedanje Paulo da Gama o bitci završava hvalom uspomenama starog, prošlog i novog vremena koje će promijeniti sudbinu Portugala.

*„Portugalaca gdje na onom visu
gle sedamdeset s dušmana čet'risto
kako se bore; predali pak nisu
Kastiljancima se; u trenuću istom*

(...)

*Nek' stoga im vječna uspomena
i starog doba i novih vremena!*

8. pjevanje, 35. strofa

Isticanjem *novih vremena* koje će doći, Camões je naglašavao dolazak nove dinastije Avis, čija je vladavina obilježena Velikim otkrićima (*Os Descobrimentos*). Novo zlatno razdoblje, čiji uspon započinje nakon bitke kod Aljubarrote i englesko-portugalskim savezništvom, obilježiti će gospodarski i kulturni uspon zemlje. Kralj Ivan I. od Avisa (1385.-1433.) oženio je Philippu od Lancastera, a njihovi potomci: kralj Duarte I., prinčevi Henrik Pomorac (*O Navegador*) i Pedro zaslužni su za iniciranje prekomorskih otkrića.

*„Dva princa vidi, Pedra i Henrika,
iz Ivanova roda kraljevskoga.
O prvom širi slava se tolika
Njemačke diljem nadživjela što ga.
Drugom dala vijenac pobjednika,
kô otkrit mora, savladav' bahatoga
Maura i što za opsadnog rata
Ceute prvi prekorači vrata.“*

8. pjevanje, 37. strofa

2. 4. VELIKA OTKRIĆA KAO DIO PORTUGALSKE POVIJESTI I IDENTITETA

Velika otkrića (*Os Descobrimentos*) obilježili su povijest Portugala i cijele Europe. *Novo doba*, na koje se referirao Camões, započelo je osvajanjem sjevernoafričkog posjeda Ceute. Širenje kraljevstva izvan Iberskog poluotoka dio je državne ideologije koja je tumačila osvajanje novih teritorija nastavkom Rekonkviste. Misija Portugalaca kao odabranoga naroda je širenje kršćanstva. Glavna naratološka linija *Luzitanca* posvećena je upravo jednom od važnih pomorskih otkrića, otkriću pomorskog puta u Indiju, čiji uspjeh je odredio stvaranje novoga carstva i kulturološku prekretnicu u Europi. Uspjesi Portugalaca u razdoblju između prvih pomorskih ekspedicija Henrika Pomorca (*O Navegador*) do španjolske okupacije 1580. godine dio su povijesti koji je označio europsku tranziciju iz srednjeg vijeka u moderno doba. Mala nacija vladala je morima i upravljala carstvima od Rta dobre nade sve to Istočne Indije i

Kineskog mora. Ono što su nekada bili Venecija ili Genova na Mediteranu, Portugal je u tom periodu bio na južnoj hemisferi. Tendencije o nastanku nacionalnog epa, koje su se javile u Portugalu za vrijeme Ivana III., bile su upravo potaknute željom da se opjevaju otkrića (*Os Descobrimentos*). Velika otkrića, kako ih nazivaju Portugalci, i danas čine važan dio portugalske svijesti i sjećanje na nekadašnje slavno Carstvo. U 19. stoljeću, komemoracijom tristote obljetnice smrti velikog pjesnika, velika otkrića koriste se u kreiranju imperijalističke politike u Africi, a kasnije za vrijeme Salazarova režima u propagandne svrhe.³⁷ Otkrića su dio nacionalne povijesti i sastavni dio nacionalnoga identiteta. Veliki doprinos tome dao je Camões i njegov spjev. U njemu pjesnik nije samo opjevao putovanje Vasca da Game nego i drugih velikih pomoraca, čije ekspedicije su pomogle u stvaranju imperija, poput Pedra Álvaresa Cabrala, Fernãoa de Magalhães, Bartolomea Diasa... U prvom pjevanju čitatelj unaprijed saznaje sudbinu putovanja. Na Vijeću bogova Jupiter odlučuje podržati Portugalce, presuđuje raspravu u njihovu korist i proriče osvajanje novih teritorija na Istoku.

*„Obećala im vječna je Sudbina,
od koje zakon kršit' nemoguće
da traje dugo vremena vlast njina
nad morem vidi što Sunce svanuće.“*

1. pjevanje, 28. strofa

Vasco da Gama kojemu je Camões dodijelio ulogu pripovjedača, u trenutku pripovijedanja nije mogao imati saznanja o otkrićima koja su uslijedila nakon 1497. godine. Stoga pjesnik uvodi antičku konvenciju *vaticinium ex eventu* u kojoj mitološki bogovi proriču buduće događaje. U spjevu pjesnik dva puta detaljno pripovijeda događaje koji su uslijedili nakon da Gaminog pothvata, želeći naglasiti važnost i posljedice pomorskih otkrića. Prvi put Camões nabraja buduće uspjehe Portugalaca u drugom pjevanju, gdje Jupiter tješi Veneru i govori joj kako će portugalski narod uspjeti zasjeniti slavu Rimljana i Grka. Camões u ovom dijelu ističe kolika je uistinu važnost pomorskih otkrića viđena očima Portugalca. Životi moreplovaca i Vasca da Game u funkciji su državne ideologije i uspostave Carstva, te su

³⁷ *Izložba portugalskog svijeta (A Exposição do Mundo Português)* koja se održala u Lisabonu 1941. godine u spomen na tristotu obljetnicu Restauracije i osamstotu obljetnicu proglašenja Portugalskog kraljevstva u bitci kod Ouriquea. Jedna od glavnih tema izložbe bila su portugalska otkrića i stvaranje portugalskoga carstva. Danas vidljiva ostavština izložbe je *Spomenik otkrićima (O Padrão dos Descobrimentos)* na obali rijeke Tejo, koji je u obliku karavele i prikazuje sve važne portugalske moreplovce, slikare, matematičare i Luísa Vaza de Camõesa kao pjesnika koji je proslavio i opjevao sve prikazane osobe te proslavio velika otkrića u svom spjevu.

uspoređeni s Enejom, čija misija je isto bila u službi države, odnosno uspostave temelja za nastanak Rimskoga Carstva, nasljednika veličanstvene Troje. U svom proročanstvu Jupiter naglašava superiornost Portugalaca, proričući njihova osvajanja: Goe, Dia, Ormutskog carstva, Kalkuta, Cochinu, Mombase i Magellanova oplova oko svijeta.

*„Ne boj se, moja kćeri pregizdava,
jer Luzitanci k pogibli ne híte,
nit' itko mi je utjecajem ravan
kô plačne vaše oči zanosite,
te, draga kćeri, ja vam obećavam
Rimljane, Grke da će znamenite
zasjenit' pothvat naroda tog moćni
tamo pak gdje su krajevi Istočni.“*

2. pjevanje, 44. strofa

Naglašavajući otkrića, pjesnik ponovo pripovijeda o događajima koji su uslijedili nakon da Gaminom povratka u domovinu. Camões u desetom pjevanju isprepliće mitološku razinu pripovijedanja s razinom putovanja kako bi dodijelio proročku funkciju nimfi Tetidi. Venera sa sinom Kupidom za nagradu i proslavu uspješnog putovanja stvara Otok ljubavi, na kojemu se mornari prepuštaju ljubavnim čarima nimfa, dok Tetida odvaja da Gamu od njih te mu pripovijeda buduće događaje, pobjede, osvajanja Portugalaca i pripovijest o sv. Tomi Akvinskom. Nakon toga pokazuje mu *machina mundi*, odnosno dijelove Azije i ostalih krajeva, koristeći Ptolomejevu viziju svijeta.

*„Božica reče: » Umanjenu svijeta
nazireš sliku, kû zemni žitelji,
ne vide mu da znaš kud ćeš se kretat'
što žudiš, što će putom te ometat'.*

*Ti motriš ovdje svijeta stroj beskrajan,
uzvišen, vrstan koji Tvorac začē
Svevišnji, dubok, moćan veličajan,
početak nije ni kraj mu označen,
krug oko njega biva sjajan
obline kojeg po površju zrače;“*

10. pjevanje, 79-80. strofa

Camões je u spjevu opisao važna portugalska otkrića koja su utjecala na razvoj portugalskoga imperija. Otkriće pomorskog puta u Indiju i kolonizacija dijelova Azije, Afrike i Brazila potaknuli su ekonomski napredak zemlje. Državna ideologija poticala je kolonizaciju koja je prezentirana kao nastavak srednjovjekovnih križarskih ratova i način na koji se širi kršćanstvo. Camões u epu poziva na osvajanje teritorija u ime Krista, kao što veliča otkrića kao važan način širenja vjere. Mitološki bogovi koje je spojio s kršćanstvom, nisu odraz njegovih teoloških načela, nego alegorija providnosti između Boga i čovjeka. Važnost događaja koji su uslijedili nakon da Gaminog uspjeha, osvajanje Indije i otkriće Brazila, Camões nije želio izostaviti jer prije svega svrha spjeva je veličanje portugalskog naroda, a pomorska ekspanzija jedan je od najsajnijih dijelova njihove povijesti i ključ u razumijevanju portugalskog mentaliteta i kasnijih povijesnih događaja.

2. 5. LEGENDA O INÊS DE CASTRO

U spjevu *Luzitanci*, Camões je prepjevao veličanstvene povijesne pothvate portugalskih kraljeva, pomorca i mornara koji su svojom hrabrošću i avanturizmom doprinijeli stvaranju Imperija. U povijesnom dijelu u kojemu Gama pripovijeda o tim slavnim dostignućima, ističe se jedna ljubavno-lirska epizoda koja simbolizira snagu nesretne ljubavi i strah od kastiljanizacije. Legenda o ljubavi između Inês de Castro i prijestolonasljednika Pedra drži se jednim od najljepših i najpopularnijih dijelova spjeva. Opisi i prepjevi legende o Inês de Castro postojali su i ranije, ali kako ističe Mirko Tomasović Camões je u *Luzitancima* nadmašio svoje prethodnike.³⁸ Legenda o tragičnoj ljubavi i tužnoj sudbini dvoje ljubavnika otpjevana je u više od dvadeset opera i nadahnula je mnoge pjesnike i dramaturge poput: Antóina Ferreire koji je napisao prvu portugalsku tragediju *A Castro*, Henrija de Montherlant, Bocagea, Joãoa Aguiara, Alexandra Herculana, Oliveira Martinsa, Mary Russell Mitford, Ezru Pounda, i mnoge druge.

Inês de Castro bila je dvorska dama infante Costançe, prve supruge prijestolonasljednika Pedra i, prema legendi, između Inês i Pedra dogodila se ljubav na prvi pogled. Nakon smrti Pedrove supruge, Inês i Pedro, usprkos protivljenju kralja nastavili su

³⁸ Tomasović: navedeno djelo (2013.), str. 168

ljubavnu vezu.³⁹ Njezino kastiljsko podrijetlo i prestolonasljedničke borbe, nagnale su kralja Afonsa IV. da naredi njezino ubojstvo. Opisi ubojstva nevine žene i majke Camões je u spjevu prepjevao koristeći visoki stil. Inês je usporedio s Danteovom Francescom Rimmini, koja je postala simbolom nepokolebljive ljubavi.⁴⁰

*“Kô što u bijele ivančice bajne,
što prerano je istrgnu diklica,
i povrijediše ruke joj nehajne,
da ures bude njenih pletenica,
već nema vonja, niti boje sjajne,
Inês je tako mrtva, bljeda lica,
uvele ruže na čelu joj nježnu,
izgubiv' s žićem pût živu i sniježnu.”*

3. pjevanje, 134. strofa

Romantičari, slaveći tristotu obljetnicu Camõesove smrti, istaknuli su epizodu o Inês de Castro i uzdigli ju kao žrtvu tiranije i diktature, a njezinu posthumnu krunidbu tumačili su kao pobjedu ljudske slobode koja ne poznaje prepreka. Držali su da je njezina krunidba simbolična pobjeda ljudskih prava, odabira vlastitog životnog puta i prepuštanje fatalnoj ljubavi koja ne poznaje socijalne ni političke barijere.⁴¹ Prepjevajući priču u *Luzitancima* o nesretnoj sudbini dvoje ljubanika, Camões je sakupio sve poznate legende i uvrstio ih u priču. Pripovijeda o Inesinim samrtnim suzama koje su, prema predaji, stvorile *Izvor suza* (*Fonte das Lágrimas*) ili *Izvor ljubavi* (*Fonte dos Amores*). Prema portugalskom vjerovanju, krv Inês de Castro i danas je vidljiva na kamenju izvora.

*“Plakahu smrti u čast grozne ove
dugo i gorko od Mondega vile,*

³⁹ Prema legendi, Inês i Pedro tajno su se vjenčali, usprkos protivljenju kralja i imali su četvero djece.. Nakon nekoliko godina poslje Inêsinog ubojstva vlast preuzima Pedro I. koji je osvetio njezinu smrt i posmrtno ju okrunio za kraljicu Portugala. Slika ljubljenja ruke i krunidbe mrtve Inês jedan je od *lajt motiva* pjesnika, skladatelja i slikara koji su pronašli inspiraciju u ljubavnoj priči o „lijepoj Inês“

⁴⁰ Ibid., str. 168

⁴¹ Maria Lenor Machado de Souza: „Camões e a divulgação do episódio de Inês de Castro“ u *Camoniana californiana : commemorating the quadricentennial of the death of Luís Vaz de Camões : proceedings of the colloquium held at the University of California, Santa Barbara, April 25 and 26, 1980*, uredile M. Lourdes Belchior, E. Martínez-López, Jorge de Sena Center for Portuguese Studies: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1985., str. 74

*a svoje suze vijek da Inês slove
vrela da nasto toliko su lile,
ime mu davši, kojim još se zove,
po ljubavnim što tu su se zbile.
Gle, kako svježe vrela cvijeće ròsi,
voda su suze, ime Ljubavi nosi.”*

3. pjevanje, 135. strofa

Pedro je u narodu ostao poznat kao *Okrutan (O Cru)* jer je Inêsine ubojice pronašao i kaznio ih smrću na način da im je izvadio srce. Legenda o Ines stekla je veliku popularnost u narodu. Strah od kastiljanizacije i posljedice razora između dva naroda prikazan je kroz nesretnu ljubavnu priču. U cijelom spjevu Camões se odmaknuo od lirskih momenata i ljubavne tematike. Dok kod Homera ljubav ima značajan utjecaj u pokretanju radnje, Camões je u cijelom spjevu umetnuo dvije ljubavne epizode. Zbog toga epizoda o Ines, nije samo povijesno-ljubavna priča, nego podsjetnik na žrtvu koja se dogodila u svrhu očuvanja portugalskoga nacionalnog identiteta.

Spjev *Luzitanci* nacionalna je epopeja povijesti i dostignuća jednoga naroda. Camões naglašava određene događaje koji su važni za formiranje portugalske države i portugalskoga nacionalnog identiteta. Prepričavajući bitku kod Ouriquea i bitku kod Aljubarrote, Camões je istaknuo hrabrost junaka u trenucima presudnim za očuvanje zajednice, ali i božju pomoć bez čije intervencije Portugal ne bi sačuvao neovisnost. Isticanjem borbi za autonomiju, Camões je naglašavao kontinuirani i opravdani strah od kastiljanizacije ipak najveći je naglasak stavio na velika otkrića koja su zaslužna za procvat carstva i širenje imperija. Glavna okosnica epa je putovanje Vasca da Game i otkrivanje pomorskog puta za Indiju, čijim uspjehom potaknuta je ekspanzija širenja na Istok. Mitološki bogovi proriču događaje nakon da Gaminog uspjeha, poput otkrića Brazila ili Magellanova oplova oko svijeta. Velika otkrića i njihove posljedice sastavni su dio portugalske kulture i u velikoj su mjeri obilježili portugalski identitet. Camõesev glavni junak portugalski je narod. U spjevu je to naglasio ističući najvažnije dijelove portugalske povijesti, najpopularnije legende i vjerovanja. Ubrzo nakon tiskanja spjev je čitan u političkom ključu i danas mnogi ističu njegovu ulogu u restauraciji 1640. godine, kao i u političkim previranjima u 19. stoljeću, u opravdavanju imperijalističkih težnji u Africi.

3. Nasljeđe Camõesa i njegova epa

„Camões služi kao najviši simbol jedne reintegracije, zajedničke sudbine i zajedničke domovine.“⁴²

Vergílio Ferreira, 1977.

Simbol portugalskoga nacionalnog identiteta svakako je figura Luísa Vaza de Camõesa. Od njegove smrti pa sve do danas Camões i njegovi *Luzitanci* prisutni su u portugalskoj kulturi kao i u društveno-političkom životu. *Institut za promicanje portugalskoga jezika i kulture* preimenovan je u *Institut Camões (Instituto Camões)*. Važnost i utjecaj koji je ostavio na književnost govori i činjenica da se svake godine dodjeljuje *Nagrada Camões (Prémio Camões)* u kojoj sudjeluju pisci iz svih luzofonskih zemalja. Njezina važnost i utjecaj značajni su u toj mjeri da ju opisuju kao *Nobelovu nagradu za književnost portugalskoga jezičnog izraza*. Današnje značenje Camõesa kao simbola portugalskog identiteta, prema Alanu Freelandu⁴³ stvorili su romantičari i tzv. *generacija 1870* u 19. stoljeću. Slaveći tristo godina od smrti slavnoga pjesnika, Oliveira Martins izdaje biografiju Camõesa i govori o njegovoj povijesnoj ulozi na Iberskom poluotoku. Teófilo Braga identificirao je život i djelo Luísa Vaza de Camõesa sa žudnjom za obnovom nekadašnjega carstva, stare slave i sna.⁴⁴ Nadalje, osim romantičarskog mita o Camõesu i njegovu značenju u republikanskom pokretu, teoretici ističu ulogu *Luzitanca* u pokretu restauracije 1640. godine kao i važnost Camõesa nakon pada *Nove Države (Estado Novo)*: pitanje samoga mita stvorenog oko Camõesa u povijesnom je kontekstu kontinuiranoga straha od pripojenja Španjolskoj, njihova ambivalentnog odnosa s Engleskom, imperijalizmom i postkolonijalizmom u Africi.

⁴²Vergílio Ferreira: *Camões e Identidade Nacional*, Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1987., str. 14

⁴³Alan Freeland: „The People and the Poet: Portuguese National Identity and the Camões Tercentenary (1880.)“; *Nationalism, and the Nation in the Iberian Peninsula: competing and conflicting identities*, uredile Clare Mar-Molineiro i Angela Smith, Oxford: Berg, 1996., str. 53

⁴⁴António Valdemar: „1880: A mística patriótica da burguesia republicana“ u *Estudos sobre Camões: páginas do Diário de Notícias dedicadas ao poeta no 4. centenário da sua morte*, Vila da Maia: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1981., str. 246

3. 1. ROMANTIČARSKI MIT I ULOGA *LUZITANACA* U POVIJESNIM ZBIVANJIMA 1640. GODINE

U *Luzitancima* Camões ističe nacionalne i povijesne simbole, stvara određen kult portugalske kulture i ističe posebnost Portugalca u odnosu na ostale stanovnike Iberskoga poluotoka. Nakon tragične pogibelji kralja Sebastijana 1578. godine u bitci kod Alkazar-Kibira dolazi do dugo pribrojanog pripojenja Španjolskoj. Mnogi teoretičari drže da su *Luzitanci* imali veliku ulogu u održavanju i očvršćivanju portugalske nacionalne samosvijesti i da su na taj način spriječili kulturnu kastiljanizaciju Portugala.⁴⁵ Za šezdeset godina vladavine filipovske dinastije tiskano je 28 portugalskih i dva kastiljska izdanja *Luzitanaca*. Fra Tomé de Faria tiskao je posebna izdanja *Luzitanca* posvećena portugalskoj naciji, dok su Franco Barreto i Bento Caldeira, u želji za obnovom izgubljene domovine, u pogovorima spjeva isticali stihove posvećene pobjedi u bitci kod Aljubarrote. Pretpostavlja se da su ta izdanja kružila između pobornika Restauracije i utjecala na buđenje nacionalne svijesti 1640. godine.⁴⁶

Prema Alanu Freelandu, u 19. stoljeću romantičari su plasirali ideju o *Luzitancima* kao djelu koje je potaknulo otpor i restauraciju portugalskog kraljevstva.⁴⁷ U lakšem razumijevanju romantičarskoga viđenja *Luzitanca* važno je sagledati njihovo viđenje nacionalne povijesti. Romantičari su na povijest portugalskoga kraljevstva gledali iz perspektive kontinuiranoga rasta moći i carstva koji je započeo rekonkvistom i pobjedom na polju Ourique 1139. godine, preko velikih prekomorskih otkrića i kolonijalne ekspanzije pa sve do dekadencije i umora male nacije koja je prerasla samu sebe. Nakon poraza kod Alkazar-Kibira dolazi period „španjolske okupacije“ koji će trajati šezdeset godina. Nakon restauracija kraljevstva i odvajanje od Španjolske portugalski kraljevi nisu uspjeli vratiti nekadašnju slavu i moć. Stoga romantičari u želji za obnovom nekadašnje slave u tristotoj obljetnici iščitavaju, pod utjecajem Herberta Spencera, početak novoga doba.⁴⁸

Veliku važnost u stvaranju romantičarskoga mita o Camõesu imala je njegova biografija. Pjesnik se uklapa u ideju romantičarskoga junaka, intelektualca okruženog dvorskim intrigama, vojnika-avanturista, koji je živio i proputovao slavne portugalske

⁴⁵ Talan: navedeno djelo (2004.), str. 67

⁴⁶ Valdemar: navedeno djelo (1981.), str. 247

⁴⁷ Freeland: navedeno djelo (1996.), str. 55

⁴⁸ Idem.

kolonije Gou, Macão i Mozambik, vojnika koji izgubio oko u bitci kod Ceute i preživio brodolom na delti rijeke Mekong, spašavajući rukopis svog remek-djela, ukletoga pjesnika koji je umro u siromaštvu skupa sa svojom domovinom. Ali prije svega on je autor prvoga nacionalnoga epa *Luzitanici*, djela koje pripovijeda priču o nastanku i razvoju Portugala, i čiji glavni junak je portugalski narod. Almeida Garrett u svojoj poemi *Camões*, u kojoj uzdiže ukletoga pjesnika, izjednačava smrt pjesnika sa smrću domovine⁴⁹ stihovima: „*Domovino, ako ništa, zajedno umiremo*“⁵⁰. Garrett je tvrdio: „*Luzitanci su bili najbolja utvrda u obrani portugalske neovisnosti*“.⁵¹ Romantičarski Camões vizija je pisaca i umjetnika, koji su poput pjesnika proveli vrijeme u egzilu, osjećali težnju za domovinom, ali i opasnost od ponovnoga pripojenja Španjolskoj i nastanku Iberske Unije. Tristota godišnjica smrti Luísa Vaza de Camõesa, kako tvrdi Teófilo Braga, došla u trenutku krize duha i donijela značajno nacionalno buđenje.⁵² Dekretom iz iste 1880. godine, 10. lipanj proglašen je *Nacionalnim praznikom (Dia de Festa Nacional)*. Velika proslava održala se na ulicama Lisabona u čijoj povorci sudjelovali su svi pripadnici društvenih slojeva, izuzev kraljevske obitelj.⁵³ Božanska misija i priča o nastanku Portugalskog kraljevstva na način na koji je ispričana u *Luzitancima* i preporučena u devetnaestome stoljeću ističe kako je nacija rođena na sukobu između dvaju neprijatelja: Španjolske, koju je portugalska vojska pobijedila u bitci kod Aljubarrote 1385. godine i Islama, čije je protjerivanje s Iberskog poluotoka udarilo temelje portugalskom kraljevstvu. Božanstveno podrijetlo nacije prikazano je u mitu o ukazanju Afonsu Henriquesu prije bitke kod Ouriquea. Slavljenjem obljetnice Camõeseve smrti, romantičari su nastojali plasirati viziju o božanskom podrijetlu portugalskog naroda kao dio nacionalnog identiteta i potaknuti nastavak ekspanzivne politike u Africi.

3. 2. TRISTOTA OBLJETNICA CAMÕESEVE SMRTI (1880. GODINE) I REPUBLIKANSKI POKRET

Kroz proslavu tristote obljetnice, kako ističe Freeland, došlo do jačanja nacionalne svijesti, lik Camõesa oživio je želju za teritorijalnim osvajanjima i ponovnom slavom, kao i jačanjem republikanskog pokreta koji će dovesti do revolucije 1910. godine. Abdool Karim

⁴⁹ Camões je preminuo 1580. godine, u trenutku kada započinje period tzv. *španjolske okupacije* (1580.-1640.) Portugala.

⁵⁰ „*Pátria, ao menos/Juntos morremos*“ pr. K. H.

⁵¹ „*Muitas vezes tenho pensando e creio que Os Lusíadas têm sido melhor cidadela para defender a independência (...)*“ prevela K. H. u Valdemar (1981.), str. 248

⁵² Freeland: navedeno djelo (1996.), str. 58

⁵³ Valdemar: navedeno djelo (1981.), str. 248

A. Vakil u svom eseju navodi kako je proslava tristote godišnjice smrti pjesnika dovela do novoga političkog diskursa.⁵⁴ Ono što su republikanci istaknuli u proslavi Camõesa je epska priča o velikim otkrićima opisana u *Luzitancima*. Prema Vakilu, fundamentalni aspekt komemorativne ideologije leži u činjenici da je cijela obljetnica projekt nacije, definirane u republikanskom iščitavaju povijesti i kreiranju budućeg nacionalnog identiteta. Dio nacionalnog karaktera Portugalaca, viđen republikanskom ideologijom, je njihova ekspanzivna kolonijalna misija.

Freeland pronalazi analogiju u Camõesevom mitu između prošlosti i budućnosti odnosno «novome dobu». U prošlih tristo godina, nacija je bila odvojena od svoje prave sudbine, svoje misije, što je rezultiralo gubitkom istočnih dijelova carstva i Brazila. Freeland zaključuje da postoji stroga veza između nostalgije za izgubljenim carstvom, kultivirane u tristotoj obljetnici i rasta javnoga interesa za kolonijama u Africi. Ekspanzivna kolonijalna politika bit će ključ obnove trećeg portugalskog carstva (*O Estado Novo*) čije posljedice danas možemo vidjeti u Angoli i Mozambiku.⁵⁵ Ukratko, ono što su republikanci uspjeli kroz efektivnu mobilizaciju komemoracije, tiska, novih izdanja *Luzitanaca*, bila je projekcija političke identifikacije: nacija = Camões; Camões = tradicija; tradicija = paradigmatički povijesni trenutak = otkrića; otkrića = kolonijalizam; dekadencija = zanemarivanje tradicije i Carstva = monarhija; oporavak = tradicija + kolonijalizam = republikanizam.⁵⁶ Identificiranje portugalskoga naroda s Camõesem proizlazi iz povijesno-političkih okolnosti; njegovo lik i djelo iskorišteni su svrhe rušenja monarhije i uspostave Republike, kao i opravdanja novih kolonijalnih pretenzija u Africi. Nakon uspostave Republike i osnivanja Novog Carstva, lik Camõesa nije izgubio mitološku notu dobivenu u 19. stoljeću, naprotiv, ostao je glavni simbol portugalskoga identiteta.

Nadalje, upravo će se portugalski migranti okupljati na dan smrti pjesnika, veličajući njegov lik i djelo, osobito *Luzitance*, gdje se Camõesovo ime izjednačuje s domovinom. Portugalski diplomat u Švicarskoj Guerra Jaqueiro 1912. godine izjavljuje: „*Sveto ime Camões ujedinjuje nas danas ovdje, u bratskom zajedništvu. Camões je Portugal, i proslava*

⁵⁴ Abdool Karim A. Vakil: „Nationalising Cultural Politics: Representation of the Portuguese 'Discoveries' and the Rhetoric of Identitarianism, 1880-1926”, u *Nationalism, and the Nation in the Iberian Peninsula: competing and conflicting identities*, uredile Clare Mar-Molineiro i Angela Smith, Oxford: Berg, 1996., str. 42

⁵⁵ Freeland: navedno djelo (1996.), str. 58

⁵⁶ Vakil: navedeno djelo (1996.), str. 42

*Camõesa, sveti je dan nacije. Proslavimo religioznoga heroja, živeći taj dan u dubini duše i dijeleći kruh njegovu duha.*⁵⁷

3. 3. KASNIJA ČITANJA I NASLJEĐE CAMÕESA

Dan smrti pjesnika, 10. lipanj, za vrijeme Salazarove diktature, uzdignut je u državni praznik i preimenovan u *Dan portugalske rase i kolonija (Dia da Raça e Dia das Comunidades)*. Salazarov režim koristio je proslavu u svrhu propagande, isticanja nacionalizma i kolonijalizma. Početkom kolonijalnih ratova 1963. godine, praznik je veličao vojnike (*Forças armadas portuguesas*) koji su, prema viđenju državne ideologije, sudjelovali u zaštiti prekomorskih teritorija i opstanku portugalskog imperija. Salazarova propaganda koristila je Camõesa, *Luzitance*⁵⁸ i velika otkrića (*Os Descobrimentos*) u stvaranju mita o kolonijalnoj sudbini Portugalaca, koji će poslužiti kao argument za dugotrajan Portugalski kolonijalni rat (*A Guerra Colonial Portuguesa*) koji je trajao od 1961.-1974. godine.

Nakon pada diktature 1975. godine i dekolonizacije preostalih teritorija, interpretacija Camõesevih *Luzitanaca* se mijenja. Ključ čitanja proizlazi iz postkolonijalne kritike, osobito epizoda s mudrim starcem (*O velho de Restelo*), dok je mit koji je stvoren oko lika i djela Camõesa ostao nepromijenjen. Portugalski narod i dalje se identificira s Camõesem i *Luzitancima*, portugalskom nacionalnom Biblijom.

Nasljeđe Camõesa nije vidljivo samo u kreiranju nacionalnog identiteta, nego i u Camõesovom doprinosu portugalskom jeziku. Kako ističe Tanja Tarbuk, Camões nije imao jezični model za sastavljanje spjeva.⁵⁹ U 16. stoljeću u Portugalu pisalo se na latinskom i kastiljskom jeziku, dok je portugalski jezik bio slabije u literarnoj uporabi. Camões je portugalski jezik obogatio neologizmima, stilskim figurama, koje i danas pršte životom i svježinom dočaravajući huk valova i vjetra, dramatičnost brodoloma i zvukove bojnih trubli.

⁵⁷ “*O nome sagrado de Camões junta-nos hoje aqui, em fraterno convívio, durante algumas horas. Camões é Portugal, e, a festa de Camões, o dia santo da nação. Celebraremos o herói religiosamente, vivendo este dia na sua alma, comungando no pão do seu espírito.*” prev. K. H. (izvor: jornaldiabo.com/sociedade/10-de-junho-camoes, 9. 7. 2015.)

⁵⁸ Za vrijeme Salazarova režima određeni dijelovi *Luzitanca* smatrani su nečasnim i bili su cenzurirani (opis nage Venere kao i dijelovi desetog pjevanja). Cenzura je doprinjela popularnosti tih stihova, osobito među studentima, koji su ih rado citirali.

⁵⁹ Tarbuk: navedeno djelo (2015.), str. 75

Camões se drži jednim od utemeljitelja modernoga portugalskog jezika zbog svih jezičnih inovacija i novoga način upotrebe jezika.

Naravno, u portugalskoj književnosti uloga Luísa Vaza de Camõesa je u tolikoj mjeri značajna da ga Portugalci nazivaju Pjesnikom (*O Poeta*). Njegova ljubavna lirika napisana u petrarkističkom duhu, dramski komadi u stilu Gila Vicentea i najznačajniji nacionalni ep *Luzitanci* obilježili su portugalsku književnost sve do Fernanda Pessoae.

Luzitanci i njihov stvaraoc Luís Vaz de Camões ostavili su velik utjecaj na Portugal i portugalski narod. Ime Luísa Vaza de Camõesa danas se poistovjećuje s portugalskim jezikom kao što se Shakespeare poistovjećuje s engleskim jezikom ili Dante s talijanskim jezikom. Nacionalni ep, koji govori o naciji i u ime nacije, korišten je u političke svrhe u ključnim povijesnim zbivanjima za osvješćivanje nacionalne svijesti i podsjećanje na veličanstvenu prošlost i stvaranje imperija. Za vrijeme španjolske okupacije, Juan Valera napisao je kako su upravo *Luzitanci* bili najveća zapreka u spajanju svih dijelova Iberskog poluotoka.⁶⁰ Kasnije, romantičari u burnom razdoblju portugalske povijesti slave tristotu obljetnicu smrti pjesnika, mistificirajući njegov život i djelo. Nakon tristote obljetnice, Camõesov romantičarski mit korišten je kako bi se opravdala probuđena želja za imperijalizmom u Africi, odnosno spajanje dvaju najznačajnijih portugalskih kolonija: Angole i Mozambika. Neuspjeh imperijalističkih težnji i britanski ultimatum iz 1890. godine jedan su od razloga koji su doveli do Revolucije 1910. godine. Osim društveno-političkoga utjecaja Camõesa, njegovi *Luzitanci* drže se jednim od najvažnijih modernih epskih ostvarenja u europskoj književnosti. Ubrzo nakon tiskanja spjev je preveden na engleski, francuski i talijanski jezik. pisci poput Gógore, Lopea de Vege, Voltaiera, Goethea, Ezre Pounda bili su inspirirani *Luzitancima*. Camões je koristeći prolepse ispriopovijedao povijesna dostignuća, istaknuo božju providnost u osnivanju imperija i očuvanju neovisnosti, osvješćujući portugalski nacionalni identitet u ključnim povijesnim događajima.

⁶⁰ Tomasović: navedeno djelo (2013.), str. 17

Bibliografija:

- Gianatti A. Bartlett: *The Earthly Paradise and the Renaissance Epic*, New York; London: W.W. Norton & Company, 1989.
- Maria de Lourdes Belchior, Enrique Martínez-López: *Camoniana californiana: commemorating the quadricentennial of the death of Luís Vaz de Camões: proceedings of the colloquium held at the University of California, Santa Barbara, April 25 and 26, 1980*, Jorge de Sena Center for Portuguese Studies: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1985.
- Cecil Maurice Bowra: *From Virgil to Milton*, London: New York: Macmillan; St Martin's Press, 1967.
- Luís Vaz de Camões: *Os Lusíadas*, s bilješkama Amélia Pinto Pais, Porto: Areal Editores, 1994.
- Luís Vaz de Camões: *Luzitanci*, preveo Mirko Tomasović, Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- Vergílio Ferreira: *Camões e Identidade Nacional*, Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1987.
- Alan Freeland: „The People and the Poet: Portuguese National Identity and the Camões Tercentenary (1880.)“ u *Nationalism, and the Nation in the Iberian Peninsula: competing and conflicting identities*, uredila Clare Mar-Molineiro i Angela Smith, Oxford: Berg, 1996.
- Thomas Greene: *The descent from heaven: a study in epic continuity*, New Haven: London: Yale University Press, 1975.
- Paul Innes: *Epic*, London: New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2013.
- George Monteiro: „Camões's *Os Lusíadas*: the first modern epic“ u *The Cambridge Companion to The Epic* uredila Catharine Bates, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Pavao Pavličić: „Epsko pjesništvo“ u *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, uredili Ante Stamać i Željko Škreb, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983.
- Pavao Pavličić: *Epika granice*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Frank Pierce: „Introduction“ u *Os Lusíadas*, Oxford: At the Clarendon Press, 1973.
- Américo da Costa Ramalho: *Estudos camonianos*, Lisboa: Instituto Nacional de Investigação Científica, 1980.

- Américo da Costa Ramalho: *Estudos sobre o século XVI*, Imprensa nacional - Casa de Moeda, 1982.
- António José Saraiva: *Luís de Camões - estudo e antologia*, Lisboa: Livraria Bertrand, 1980.
- António José Saraiva i Oscar Lopes: *História da literatura portuguesa*, Porto: Porto Editora, 1979.
- Jorge de Sena: *Estudos sobre o vocabulário de "Os Lusíadas": com notas sobre o humanismo e o exoterismo de Camões*, Lisboa: Edições 70, 1982.
- Jorge de Sena: *A estrutura de Os Lusíadas e outros estudos camonianos e de poesia peninsular do século XVI*, Lisboa: Edições 70, 1980.
- Manuel Severim de Faria: *Vida de Camões: estudo introdutório e notas de Reis Brasil: Mem Martins: Publicações Europa-America*, 1987.
- Joaquim Veríssimo Serrão: *História de Portugal. Vol. 3, O século de ouro (1495-1580)*, Lisboa: Verbo, 1980.
- Anthony D. Smith: *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Anthony D. Smith: *Nacionalni identitet*, prev. Slobodan Đorđević, Zemun: Beograd: Biblioteka XX vek; Čigoja štampa, 1998.
- Milivoj Solar: *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Golden marketing, 2011.
- Nikica Talan: *Povijest portugalske književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.
- Nikica Talan: "Život i djelo Luís Vaz de Camõesa" u *Kad ljubav razumom vođena bude*, Zagreb: Ceres, 2002.
- Tanja Tarbuk: „Camões, pjesnik ljubavi i bitaka“, u *Hrvatska revija* br. 3, 2005.
- Mirko Tomasović: „Život i djelo Luís Vaz de Camõesa“ u *Luzitanci*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- Abdool Karim A. Vakil: „Nationalising Cultural Politics: Representation of the Portuguese 'Discoveries' and the Rhetoric of Identitarianism, 1880-1926“ u *Nationalism, and the Nation in the Iberian Peninsula: competing and conflicting identities*, uredile Clare Mar-Molineiro i Angela Smith, Oxford: Berg, 1996.
- António Valdemar: "1880: A mística patriótica da burguesia republicana" u *Estudos sobre Camões: páginas do Diário de Notícias dedicadas ao poeta no 4. centenário da sua morte*, Vila da Maia: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1981.

- David Quint: *Epic and Empire*, Princeton, New York: Princeton University Press, 1993.